

ספרות יוצרת ובונה חיים: הריאה במסות של ח"נ ביאליק ד"ר רני יגר

שיעור 1: הלכה ואגדה

ח"נ ביאליק, הלכה ואגדה (1917), מתוך פרויקט בן-יהודה

א. להלכה – פנים זועפות, לאגדה – פנים שוחקות. זו קפדנית, מחמרת, קשה כברזל – מדת הדין; וזו ותרנית, מקילה, רכה משמן – מדת הרחמים. זו גוזרת גזרה ואינה נותנתה לשעורים: הן שלה הן ולא שלה לאו; וזו יועצת עצה ומשערת כחו ודעתו של אדם: הן ולא ורפה בידה. זו – קלפה, גוף, מעשה; וזו – תוך, נשמה, כוונה. כאן אדיקות מאובנת, חובה, שעבוד; וכאן התחדשות תמידית, חרות, רשות. עד כאן – על הלכה ואגדה שבחיים; ועל שבספרות מוסיפים: כאן יבשת של פרוזה, סגנון מוצק וקבוע, לשון אפורה בת גון אחד – שלטון השכל; וכאן לחלוחית של שירה, סגנון שוטף ובן חלוף, לשון מנומרת בצבעים – שלטון הרגש.

על חלופי כינויים אלה שבין הלכה לאגדה אפשר להוסיף עוד, עד אין שעור, ובכולם יהא מצד ידוע אבק אמת, אבל כלום יש לשמוע מזה – כסברת רבים – שההלכה והאגדה הן שתי צרות זו לזו, דבר והפוכו?

האומרים כך מחליפים מקרה בעצם וצורה בחומר, ולמה הם דומים? למי שמחליט על הקרח והמים בנהר, שהם שני חמרים שונים. ההלכה והאגדה אינן באמת אף הן אלא שתיים שהן אחת, שני פנים של בריה אחת. היחס שבין זו לזו הוא כיחס שבין המלה למחשבה ולהרגשה או כיחס שבין המעשה והצורה המוחשית ובין המלה. ההלכה היא גיבושה, תמציתה האחרונה והמוכרחת של האגדה; האגדה היא היתוכה

של ההלכה. קול המונה של תביעת הלב בשטף מרוצתה לנקודת שאיפתה – זוהי האגדה; מקום החנייה, ספוק התביעה לפי שעה והשתקתה – זוהי ההלכה. החלום הרץ ונמשך אל הפתרון, הרצון אל המעשה, המחשבה אל המלה, הפרח אל הפרי – והאגדה אל ההלכה. ואולם גם בתוך הפרי כבר גנוז הגרעין, שממנו פרח חדש עתיד לצאת. הלכה שמתרוממת עד למדרגת סימבול – וכזאת יש, כמו שיתבאר עוד – היא עצמה נעשית אם לאגדה חדשה, אם כיוצא בה ואם לאו כיוצא בה. הלכה חיה ובריאה היא אגדה לשעבר או שלעתיד, וכן להפך. תחילתן וסופן של שתיהן נעוצים זה בזה.

...ההלכה היא אמנות-אומנת, אמנות-פדגוג של אומה שלמה, וכל פיתוחיה בנפש האומה, הגסים עם הדקים, נחתכים ברוח-הקודש ובחכמה עליונה, הצופה מראשית אחרית. יום יום, שעה שעה ורגע רגע שקודה היא לצור צורה רק אחת: דיוקן של בריות, צלם אלהים באדם. ה"דום" הקולוני, ה"דום" המילאני, "נוטרדם" בפריז נשתכללו בהדרם והיו למה שהיו על-ידי תעצומות אמני עולם במשך כמה מאות שנה, שכל אחד מהם בזמנו נתן את חייו ומבחר כח יצירתו לעבודה הקדושה לו לבדו. ואין ספק, כי רק מהשתעבד כולם לרעיון מרכזי אחד, נעלה מאוד בעיניהם, הצליחה בידם במידה כזו "מלאכת שמיים". אותו הרעיון – לבנות בית לאלהים – הוא שרחף לפני עיני כולם, בחינת "כמראה אשר אתה מראה", והשרה עליהם רוח-הקודש, והוא שהיה מוליך ומביא את הסרגל והמקצועה ואת החרט והמכחול שבידם ומקריא באזנם כל תג וחקיקה וכל אריח ולבנה, שנצטרפו לבסוף, אחרי מאות שנים של עבודת בני-אדם מפורדים במקום ובזמן, לבניין אחד שגיא ונהדר. לבני-ישראל יש יצירה נהדרה שלו – יום קדוש ונעלה, "שבת המלכה". בדמיון העם היתה לנפש חיה בעלת גוף ודמות הגוף, כלילת זוהר ויופי. היא השבת שהכניסה הקדוש ברוך הוא לעולמו בגמר מעשה בראשית, "כדי שלא תהא החופה המצוירת והמכוירת חסרה כלה". היא שהיתה חמדה טובה להקדוש ברוך הוא בבית גנזיו ולא מצא לה בן-זוג נאה אלא ישראל. לפי אגדה עממית אחרת, יושבת היא כבת מלכה, "ככלה בין רעותיה משובצה", ספונה בהיכל שבגן-עדן לפני משבעה חדרים, ושש נערותיה, ששת ימי המעשה, משרתות לפנייה. בכניסתה לעיר – הכל הופכים פניהם כלפי הפתח ומקבלים פניה בברכה: "בואי כלה, בואי כלה, שבת המלכה!" וחסידי יוצאים לקבלת פניה אל השדה. פעם אחת גם באה בחלום לאבן-עזרא, והיא עצובה ומרת נפש ושלחה בידו מכתב לבן-זוגה ישראל, הלא היא "אגרת שבת" הידועה. כל משוררי ישראל, מר' יהודה הלוי ועד היינה, שרו לה את שיריהם וזמירותיהם. האין היא יצירה כלילת

אגדה? האין היא עצמה מקור חיים וקדושה לאומה שלמה ומעין נובע רוח הקודש למשוררים ופייטנים? ואף-על-פי-כן, מי יאמר, מי יכריע, יציר כפיה של מי היא, על ידי מי היתה למה שהיתה: על ידי ההלכה, או על ידי האגדה? קנ"ז דפים יש במסכת שבת וק"ה במסכת עירובין, והאגדה שבהן כמוה כאין. רובם עיונים ודקדוקי הלכות בל"ט מלאכות ותולדותיהן וקביעת תחומין; במה מדליקין, במה בהמה יוצאה, כיצד משתתפין בתחומין – כמה יגיעת רוח! כמה בזבוז חריפות על כל קוץ וקוץ! וכשאני עובר בין אותם הדפים ורואה שם חבורות חבורות של תנאים ואמוראים בעבודתם, אני אומר: אכן, אמני חיים אני רואה לפני! אמני חיים בבית היוצר ועל האבניים! עבודת רוח כבירה כזאת, נמלית וענקית כאחת, עבודה לשמה ומתוך אהבה ואמונה בלי מצרים אי אפשר לה בלא רוח הקודש. כל אחד מן היחידים ההם עשה את שלו לפי צביונו ונטיית נפשו, וכולם יחד כפופים היו לרצון גבוה המושל בהם. אין זאת כי אם אידיאה נשגבה אחת, צורה אחת עליונה של שבת רחפה לפני עיני האנשים המפורדים האלה, ורוחה הוא שקבצם הנה מכל הדורות ועשאו שותפים ביצירתה ובשכלולה. כל "מתקיף", כל "ורמינהו", כל סייג וכל גדר – אינו אלא תג ציורי חדש, פיתוח נוסף באותה הצורה, תג ופיתוח מוכרחים, מפני שבלעדיהם לא תהיה למה שצריכה להיות. ומה פרי כל העבודה הטרחנית הזאת של ההלכה? – יום שכולו אגדה.

שיעור 2: הלכה ואגדה - המשך

ח"נ ביאליק, הלכה ואגדה (1917), מתוך פרויקט בן-יהודה

ב. יש בכל זאת שאפילו מפרט הלכי אחד מציץ עלינו לפרקים עולם מלא של אגדה הגנוזה בתוכו. באותה מסכת שבת ובתוספתא שם, למשל, מובלעת הלכה זו: "כל כתבי הקודש מצילין אותם (בשבת) מפני הדליקה... היו כתובים תרגום ובכל לשון – גפטית, מדית, עילמית, יוונית – מצילין אותם מפני הדליקה. רבי יוסי אומר: אין מצילין אותם מפני הדליקה". פרט קטן של הלכה, מחלוקת של מה בכך – האין זאת? ואולם מי לא יכיר מיד, כי בהלכה קטנה ויבשה זו נתונה בצמצום מופלג, אבל במלוי האפשרי, תמונה ציורית שלמה על דבר היחס ההיסטורי והנפשי של מפלגות שונות באומה לשנים מראשי קנייניה: לספרותה וללשוניה. מי לא יראה, כי מחלוקת זו שבמשנה היא היא "ריב הלשוניות", שהולך ונמשך בישראל מאז ועד היום... וכך, מתוך הפרט הקטן הזה יתגלה פתאום לפני המתבונן כלל גדול היסטורי, הוראה לאומה שלמה טרופה ודחופה בגולה, שלהציל את כל סגולותיה אינה יכולה ולהפקיר הכל אינה רוצה – מה ואיך תעשה ביום צרה וסכנה?

ג. ובכן נתנה ראש ונשובה אל... ה"שולחן ערוך"? מי שיגלה בדברי פנים כאלה, סימן שלא הבין בהם כלום. המלים "הלכה ואגדה" תלמודיות הן ומשמען במקומן קבוע, אבל מצד מהותן הפנימית משמען עשוי להתרחב ולהתפשט גם על שאר החזיונות בני-מיניהן, בין של התקופות הקודמות לתלמוד ובין של המאוחרות לו. שתי צורות מסוימות הן, שני חלופי סגנונים, שמלויים זה את זה בחיים ובספרות, ודור דור ואגדתו, אגדה אגדה – והלכתה. לא בהלכה פלונית, כמו שלא באגדה אלמונית, הכתוב מדבר. בעיקר הלכה אנו עוסקים כאן, הלכה בתור כלל גדול, בתור צורה מוחשית ומסוימת לחיים ממשיים, חיים שאינם פורחים באויר ותלויים ברפיון של הרגשות ומימרות נאות בלבד, אלא שיש להם גם גוף ודמות הגוף נאים. והלכה כזו, אני אומר, אינה אלא המשכה המוכרח, "סיפא דקרא" של האגדה.

ד. את הסוף בספרות – אם זהו הסוף – אנו רואים. ריקה היא כמצולה שאין בה דגים. מי שרוצה באמת ובתמים ללמוד איזה דבר – עדיין גם עתה, לאחר מאה וחמשים שנה לקיומה, עליו לצאת ל"שדה אחר". ויש לחוש, שגם מעט האגדה – היופי – תהא הולכת ומתנונית, מאין השפעה באה לה מזמן לזמן ממקורות הרוח העליונים. עיקר זכות הקיום של הספרות היפה הלא היא סוף סוף רק בזה, שהיא קובעת, באמצעים המיוחדים לה, קשר קיים בין הרבים המושפעים ובין היחידים המשפיעים. "שירה לשמה", "כמו שתשיר הצפור", נאה היא – בשעות ההפסקה – לאלה העמלים בזעת

אפים, לפני השירה ולאחריה, בהקמת ספרות כבירה לכל ענפי התרבות האנושית – ספרות יוצרת חיים ובונה חיים. להם נאה לזמר. אבל שירה מתוך שעמום ובטלה, מה צורך בה?

כך היא בספרות. ובחיים?

הנה הולך וגדל דור באויר שכולו מימרות ופזמונים, ועל מיני דברים שכולם הבל פה ורוח שפתים. הולכת ונבראת מין יהדות של רשות. קוראים בשם לאומיות, תחיה, ספרות, יצירה, חנוך עברי, מחשבה עברית, עבודה עברית – וכל הדברים הללו תלויים בשערה של איזו חבה: חבת ארץ, חבת שפה, חבת ספרות – מה מחירה של חבה אוירית?

חבה? – אבל החובה היכן? ומאין תבוא? ומהיכן תינק? המן האגדה? והיא בטבע אינה אלא רשות, הן ולאן ורפה בידה.

יהדות שכולה אגדה דומה לברזל שהכניסוהו לאור ולא הכניסוהו לצונן. שאיפה שבלב, רצון טוב, התעוררות הרוח, חבה פנימית – כל הדברים הללו יפים ומועילים כשיש בסופם עשייה, עשייה קשה כברזל, חובה אכזרית. לבנות אתם אומרים – "כרתו אמנה וכתבו ועל החתום שרינו לוינו וכהנינו... (נחמיה י, 1) והעמידו עליכם מצוות" (נחמיה י, 33) – הלא כן החלו לבנות גם אבותיכם.

החזיונות הנשגבים של ישעיה השני העירו את הלבבות, ואולם כשהגיעה שעת הבנין, היו שני הנביאים שבין הבונים – חגי וזכריה – האחרונים לנבואה והראשונים להלכה, ואלה שלאחריהם – עזרא וסיעתו – לא היו אלא בעלי הלכה בלבד.

בואו והעמידו עלינו מצוות!

יותן לנו דפוסים לצקת בהם את רצוננו הנגר והרופס למטבעות מוצקות וקיימות. צמאים אנו לגופי מעשים. תנו לנו הרגל עשייה מרובה מאמירה בחיים, והרגל הלכה מרובה מאגדה בספרות.

אנו כופפים את צוארנו: איה עול הברזל? מדוע לא תבוא היד החזקה והזרוע הנטויה?

שיעור 3: גילוי וכיסוי בלשון

ח"נ ביאליק, גילוי וכיסוי בלשון (1915), מתוך פרויקט בן-יהודה

- א. בני אדם זורים בכל יום לרוח, בכוונה ולפי תומם, מלים חמרים חמרים, אותן ואת צרופיהן השונים, ורק מועטים מהם יודעים או מעלים על לב מה היו המלים ההן בימי גבורתן. כמה מאותן המלים לא באו לעולם אלא אחרי חבלי לידה קשים וממושכים של דורות הרבה; כמה מהן הבהיקו כברקים פתאום ובטיסה אחת האירו עולם מלא; דרך כמה מהן נמשכו ועברו מחנות מחנות של נשמות חיות, נשמה הולכת, נשמה באה, וכל אחת הניחה אחריה צל וריח; וכמה מהן שמשו נרתיקין למכניסמוס דק ומורכב מאוד של מחשבות עמוקות והרגשות נעלות בצרופיהן ובצרופי-צרופיהן הנפלאים ביותר. יש מלים – הררי אל, ומלים – תהום רבה. יש שבמלה קטנה אחת נגנזה כל תמצית חייה, כל השארת נפשה של שיטה פילוסופית עמוקה, סך-הכל של חשבון עולם שלם. יש מלה שהכריעה בשעתה עמים וארצות, מלכים הקימה מכסאותם, מוסדות ארץ ושמים הרגיזה. והנה בא יום והמלים ההן ירדו מגדולתן והושלכו לשוק, ועתה בני אדם מגלגלים בהן מתוך שיחה קלה כמי שמגלגל בעדשים.
- ב. היש לתמוה על כך? אין מהרהרים אחרי מידות הטבע. כך מנהגו של עולם: מלים עולות לגדולה ומלים יורדות ונעשות חולין. ובעיקר הדבר, הרי אין לך בלשון מלה קלה שלא היתה בשעת לידתה גילוי נפשי עצום ונורא, נצחון גדול ונשגב של הרוח. בשעה שנדהם, למשל, אדם הראשון מקול הרעם – "קול ה' בכוח, קול ה' בהדר" – ובנפלו על פניו, מוכה תמהון ואחוז חרדת אלהים, פרצה אז מפיו מאליה – נאמר, בחיקוי לקול הטבע – מין הברה פראית, מעין שאגת חיה, קרובה לקול "רַך" – זה הנמצא בשמות הרעם של הרבה לשונות – האם לא הביאה קריאה פראית זו גאולה גדולה לנפשו הנדהמת? האם בקריאה זו, הד נפש שנודעזעה לכל מעמקי מצולותיה, נתגלה מגבורת היצירה מחרדתה ומצהלת נצחונה בשעור פחות מאלה המתגלות ב"דבור מוצלח" בעל תוכן נשגב, שעלה ביד אחד החוים הגדולים בשעת עלית נשמה? האם באותה הברה קלה, גרגר המלה העתידה, לא נכרכה מסכת פלאים של הרגשות בראשית, הרגשות עזות בחדושן וכבירות בפראותן, מעין חרדה, פחד, השתוממות, הכנעה, התפעלות, התעוררות לעמוד על נפשו ועוד ועוד כאלה? [...]
- ג. על מה יש לתמוה? על אותו רגש הבטחון ועל אותה קורת הרוח שמלויים את האדם בדבורו, כאלו הוא מעביר באמת את מחשבתו או את הרגשתו המובעת על מי מנוחות ודרך גשר של ברזל, והוא אינו משער כלל, עד כמה מרופף אותו הגשר של מלים, עד כמה עמוקה ואפלה התהום הפתוחה תחתיו ועד כמה יש ממעשה הנס בכל פסיעה בשלום.

ד. הרי הדבר ברור, שהלשון לכל צרופיה אינה מכניסה אותנו כלל למחיצתם הפנימית, למהותם הגמורה של דברים, אלא אדרבה, היא עצמה חוצצת בפניהם. מחוץ למחיצת הלשון, מאחורי הפרגוד שלה, רוחו של האדם המעורטלת מקליפתה הדבורית, אינה אלא תוהה ותוהה תמיד. אין אמר ואין דברים, אלא תהיה עולמית; "מה" נצחי קפוא על השפתים. באמת אין מקום אפילו לאותו "מה", שיש במשמעו כבר תקוה לתשובה, אבל מה יש שם? – "בלימה – בלום פה מלדבר". אם בכל זאת הגיע האדם לידי דבור ודעתו מתקררת בו, אין זה אלא מגודל פחדו להשאר רגע אחד עם אותו ה"תהו" האפל, עם אותה ה"בלימה" פנים אל פנים בלי חציצה. "כי לא יראני האדם וחי" – אומר התהו, וכל דבור, כל נדנוד של דבור, הוא כסוי משהו על קורטוב של "בלימה", קלפה סוגרת בתוכה טפה אפלה של "תיקו נצחי". שום מלה אין בה בטולה הגמור של שום שאלה, אבל מה יש בה? – כסויה.

ה. מלה או שטה יורדת איפוא מגדולתה ומפנה מקומה לאחרת לא מפני שהורע כחה לגלות, להאיר, לבטל את ה"תיקו", מקצתו או כולו, אלא דוקא להפך: לפי שנשחקה המלה או השטה מרוב מעוץ ומשמוש וחטוט ואין בה עוד כדי כסוי והעלמה יפה, וממילא אין בה עוד כדי הסח הדעת לפי שעה. האדם מציץ רגע בסדק שנפתח, ולפחדו הגדול מוצא והנה שוב ה"תהו" האיום לפניו, והוא קופץ וסותם לפי שעה את הסדק – במלה חדשה כלומר, אוחו ב"סגולה" הבדוקה לו מכבר, מאחותה הקודמת, כמסיחה את הדעת לפי שעה – והוא ניצול מן הפחד. ואל תתמה! ה"סגולה" מועלת למאמינים בה, שהרי האמונה עצמה אף היא אינה אלא הסח הדעת. האין דוגמא קרובה לזה בין ה"מדברים" עצמם? אדם, כל זמן שהוא חי ושואף ומתנועע ופועל – ממלא חלל, והכל מובן, לכאורה; "הכל אתי שפיר". כל שטף החיים, כל תכנם – אינה אלא השתדלות רצופה, יגיעה בלתי פוסקת של הסח הדעת. כל רגע של "רדיפה אחרי..." הוא באותו רגע גם "פליטה מן..." – וזה, רק זה, כל שכרו. שכר רדיפה – פליטה.

הרודף מוצא כל רגע את ספוקו לפי שעה לא במה שהשיג אלא במה שנמלט, והוא הנותן לו צל של קורת רוח ובטחון לפי שעה. "כי מי אשר יחובר אל כל החיים יש בטחון". אך הנה מת האדם – והחלל נתרוקן. אין מה שיסיח את הדעת – והמחיצה נסתלקה. הכל נעשה פתאום בלתי מובן. ה"איקס" הנעלם משתרבב לפנינו שוב בכל מורא קומתו – ואנו יושבים לפניו רגע אחד על הארץ באפלה אבלים ודומם כאבן. אבל רק רגע אחד, לפי ששר של חיים מקדים סתימה לפתיחה, והוא מזמין לנו מיד "סגולה" חדשה להסיח בה את הדעת ולהפיג את הפחד, ועד שלא נסתם הגולל על

המת – וכבר נמצא אותו החלל שנתרוקן סתום שוב באחת מן המלות, תהא זו של הספד, של תנחומין, של פילוסופיה או של אמונה בהשארת הנפש וכדומה. הרגע המסוכן ביותר – גם בדבור וגם בחיים – אינו איפוא אלא זה שבין כסוי לכסוי, כשהתהו מנצנץ, אבל רגעים כאלה מעטים מאוד גם בשגרת הלשון וגם בשגרת החיים, ועל פי רוב בני אדם מדלגים עליהם ואינם מרגישים. שומר פתאים ה'.

ומכל האמור יוצא הבדל גדול שבין לשון בעלי פרוזה ללשון בעלי שירה. הללו, בעלי הפשט, סומכים עצמם על ה"צד השוה" ועל המשותף שבמראות ובמלים, על הקבוע ועומד בלשון, על הנוסח המקובל – ולפיכך הם עוברים את דרכם בלשון בטח. למה הם דומים? למי שעובר את הנהר על פני קרח מוצק, עשוי מקשה אחת. רשאי ויכול הוא זה להסיח את דעתו לגמרי מן המצולה המכוסה, השוטפת תחת רגליו. ואלה שכנגדם, בעלי הרמז, הדרש והסוד, רדופים כל ימיהם אחרי "הצד המיוחד" שבדברים, אחרי אותו המשהו הבודד, אחרי אותה הנקודה, שעושה את המראות – וצרופי הלשון המכוונים להן – כחטיבה אחת בעולם, אחרי הרגע בן החלוף שאינו נשנה עוד לעולמים, אחרי נשמתם היחידה וסגולתם העצמית של הדברים, כפי שנקלטו אלו ברגע ידוע בנפש רואיהם; ולפיכך מוכרחים הללו לברוח מן הקבוע והדומם בלשון, המתנגד למטרתם, אל החי והמתנועע שבה. אדרבה, הם עצמם מחויבים להכניס בה כל רגע – על פי מפתחות מסורות בידיהם – תנועה בלתי פוסקת, הרכבות וצרופים חדשים. המלים מפרפרות תחת ידיהם: כבות ונדלקות, שוקעות וזורחות כפתוחי החותם באבני החשן, מתרוקנות ומתמלאות, פושטות נשמה ולובשות נשמה. בחמר הלשון בא על ידי כך חלופי משמרות והעתק מקומות. תג אחד, קוצו של יו"ד – והמלה הישנה זורחת באור חדש. החול מתקדש והקודש מתחלל. המלים הקבועות כאלו נחלצות רגע רגע ממשבצותיהן ומחליפות מקום זו עם זו. ובינתיים, בין כסוי לכסוי, מהבהבת התהום. וזהו סוד השפעתה הגדולה של לשון השירה. יש בה מגרית היצר של האחריות, מן האימה המתוקה של העמידה בנסיון. ולמה הללו דומים? למי שעובר את הנהר בשעת הפשרה על פני גלידין מתנדנדים וצפים. חלילה לו להשהות את הרגל על גבי גליד אחד יותר מהרף עין, יותר מכדי קפיצת הרגל מגליד לחברו הסמוך ומחברו לחברו. בין הפרצים מהבהבת התהום, הרגל מתמוטטת, הסכנה קרובה

ואף על פי כן גם מאלה יש שנכנסים בשלום מחוץ זה ויוצאים בשלום אל החוף השני, לא את הפתאים בלבד שומר ה'.

ז. עד כאן על לשון המלים. אבל מלבד זה "עוד לאלוה" לשונות בלא מלים: הנגינה, הבכיה, והשחוק. ובכולם זכה ה"חי המדבר". הללו מתחילים ממקום שהמלים כלות, ולא לסתום באים אלא לפתוח. מבעבעים ועולים הם מן התהום. הם הם עלית התהום עצמו. ולפיכך יש שהם מציפים וגורפים אותנו בהמון גליהם ואין עומד כנגדם; ולפיכך יש שהם מוציאים את האדם מן הדעת או גם מן העולם; כל יצירת רוח שאין בה מהד אחד משלשה אלה, אין חייה חיים ורתוי לה שלא באה לעולם.

שיעור 4: על חילוניות יהודית

ח"נ ביאליק, על תחיית התרבות בארץ ישראל, הרצאה בקובנה (יט אלול תר"ץ).

מתוך פרויקט בן-יהודה

1. [...] ננסה להתוות את הקווים העיקריים של החיים התרבותיים העברים בארץ-ישראל על ידי הצגת שאלה יסודית זו: מהו הדבר המבדיל בין התרבות העברית שבארץ-ישראל ובין זו שבחוץ-לארץ? מפני שרק על ידי קביעת הבדל זה אפשר יהיה לנו להשיג טעמו המיוחד של כל מה שהולך ונוצר כיום בארץ-ישראל. וצריך אני להקדים שוב: קודם כל אנו צריכים לקבוע עצמו של המושג "תרבות", כיצד אנו תופסים אותו בחוץ-לארץ והאיך הוא נתפס בארץ, הואיל ובעצמה של תפיסה זו מונח כבר ההבדל כולו.
2. יש מספר גדול של מושגים מופשטים, המקבלים במשך הזמנים והדורות, תחת השפעתם של שונים שונים, תוכן חדש לגמרי. הרבה מושגים ישנם בעולם, שנשארה מהם רק קליפתם החיצונית בלבד, מבלי שיור כל שהוא של תכנם הקודם. למשל: המושג "תורה". מה ראתה האומה במושג זה בדורות הקדמונים וכיצד נתפתח המושג הזה בתקופות המאוחרות? יודעים אנו, כי בראשונה היתה ה"תורה" מושג אוניברסלי, כמעט קוסמי. בספרי "איוב" ו"משלי" – ה"תורה" וה"חכמה" היינו הך, דבר אחד ממש. עד כדי כך נתרחב מושג ה"תורה". בתקופת התלמוד נתעמק מושג זה עוד יותר והגיע לידי רמה יוצאת מן הכלל. די להזכיר דברי האגדה: "התורה קדמה לבריאת העולם" כלומר: התורה היתה האידיאה של עצם בריאת העולם. "הקדוש ברוך הוא נסתכל בתורה וברא את העולם", לאמר: התורה היתה "יש" העליון של העולם, מקביל לה"יש" החמרי. ובכן, איפוא, שני "יש" בעולם: הטבע והתורה. בתקופות המאוחרות, בימי הגלות והגיטו, מושג ה"תורה" כבר נתיבש ונצטמק. הוא נצטמצם רק "בד' אמות של ההלכה" בלבד. האגדה אומרת: "מיום שחרב בית המקדש אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא ד' אמות של הלכה". מכאן אתה אומר: כשהאדם נעשה תלוש מן הקרקע הכל נעשה אצלו יבש וקרוש. עם, כשהוא נעשה נודד על פני כרכים זרות, הריהו מצטייד, דוגמת אותו חייל, בשעה שהוא יוצא אל המערכה, רק בפרוסת פת חריבה בלבד...
3. וכך הדין בנוגע למושג "תרבות". בימינו כשיהודי מתחיל חושב על ה"תרבות", מיד הריהו מצמצם את חוגה ואפקה. בעולם הגדול משמשת ה"תרבות" מושג להיקף רחב וכולל מאד. הכל נכנס ל"תרבות"; הכל – לרבות את החומר, ומה-גם הרוח. שם – אם

אין חומר אין רוח ואם אין רוח אין חומר. אותה שעה, שהאדם מתחיל מתוך הכרה לשפר, לתקן את חייו, – הרי זה כבר בגדר "תרבות". כל חציבת מעדר וכל חטיבת גרזן – זוהי "תרבות". תקון כף לאכילה ותפירת נעלים – "תרבות" הם. וכל-שכן דרכי חיים, מנהגים ונמוסים, הללו בוודאי שהם "תרבות". רק המשכיל היהודי מצמצם תיכף את המושג "תרבות" ומעמידו רק על "ד' האמות של ההלכה" – ותהא זו הלכה דתית, הלכה ציונית או הלכה מרכזיסטית. סוף סוף אינה אלא "הלכה" בלבד. יהודי בן-הגלות בעל-כרחו מצמצם מושג זה, הואיל וכל ה"מרחבים" של תרבות-הסביבה אינם משלו.

הם הוקמו ונבנו על ידי אחרים. היהודי הוא רק הנהנה, אבל לא היוצר. איננו כאן בעל-בית, רק משרת בלבד. הכלכלה לא שלו היא, הממלכתיות – לא שלו, השפה, הספרות, הכל והכל – לא שלו. הוא משתתף בכל אלו רק בתור מסתגל בלבד. בתשעים וחמשה אחוזים הריהו שותף לתרבות זרה; ולפיכך הריהו גורס ורואה ב"תרבות עברית" רק ענינים יהודים ספיציפיים בלבד. ה"תרבות העברית" בשבילו ענינה רק – למודי היהדות ולא יותר.

4. לפיכך אותו חדוש, שחדשה ארץ-ישראל במקצוע זה, אין לו באמת שם אחר, אלא "מהפכה". אותה שעה, שהיהודי עולה ל ארץ-ישראל, מיד נעשה אצלו המושג "תרבות" רחב ומקיף עד אין שעור. אותה שעה מקבל אצלו המושג הזה אותו תוכן, שיש לו אצל כל העמים הנורמלים האחרים: כלכלה, חקלאות, תעשייה, מסחר, מלאכה, צורת חיי יום-יום, הכל נעשה אז "תרבות עברית". כל מה שהוא אנושי איננו זר לו שוב. תרבות סתם – אפילו מבלי הוספת הכנוי "עברית" – הריהו בארץ-ישראל מאליה עברית, ממילא. קרן זו, שהכניסה לנו ארץ ישראל, פירותיה עומדים לדורי דורות. זוהי הרחבת האפקים, מגלת השחרור. אין שום יהודי צריך שוב לזכות את יהדותו בזה, שיהא לפרקים עוסק בענינים יהודים מיוחדים. יעסוק לו איש ואיש במה שלבו חפץ, כל אחד לפי כשרונותיו ולפי טעמו. מעכשיו כל מה שיהודי עושה – הריהו מעשיר ע"י כך את התרבות העברית ממילא.

5. אני מאמין, שגם תרי"ג המצוות שלנו יקבלו את צבעה של התחיה שלנו. אין אנו רק ממשיכים בלבד, כי אם גם מחיים. [...]

מאמינים אנו, שיום יבוא והגבולים בין התרבויות השונות יהיו אחרים משל עכשיו. ולא עוד, אלא שהתרבויות השונות תתלכדנה יחד להיות קולטורה אנושית אחת

גדולה. אבל אין זאת אומרת, שהתרבויות הלאומיות תבטלנה אז ותעבורנה מן העולם. אדרבה, התרבות האנושית העתידה לא תצלצל כ"סולו", אלא כ"סימפוזיה" של הרבה צלילים והרבה צבעים. ורק הישוב העברי הקטן שבארץ-ישראל הוא שיציל את הצבע היהודי שבסימפוזיה העולמית הזו, זה הצבע היהודי, שיהיה עברי ואנושי כאחד. ולא כזר, המתפרץ לתוך מקהלה זרה, בוא יבוא העם העברי לתוך מקהלה זו, אלא כבן-בית, וכאחד מן הכלל שפוך ישפוך את צליליו אל הקולקטיב של המקהלה העולמית הזו.

שיעור 5: חידוש הזמן הקדוש

דוד אומנסקי במכתב לביאליק, תל אביב, 28 במרץ 1930 (כח אדר תר"ץ): מתוך ארכיון גניגר

לכבוד ח.נ.ביאליק

הנני מרשה לעצמי לבוא אליך בבקשה אחת שתטריחך במקצת, אך אולי תמצא בה גם סיפוק בהימלאותה בשלמות. את חוצפתי זאת לבוא אליך, ודווקא אליך, תסביר לעצמך בדבריך שאמרת לפני שנתיים בהיותך בנהלל בדבר החגים וערכם, ורצונך לבקר לשם זה גם את נקודות העמק, ובזאת שבאמת אין מלבדך אל מי לפנות.

ודאי ברור לך כבר באיזה עניין אני פונה אליך ואין לי רצון וצורך להרחיב את הדיבור. הרי ברי לך שבמורדנו נגד הדתיות בחו"ל השלכנו מאחורינו את הלבוש, הצורה החיצונית של החגים, לא הרגשנו שיחד עם זאת ניטלה השכינה מעל החג. בוטלה החגיגות ונשארה ריקנות. בחו"ל, במלחמתנו עם הסביבה הדתית הרודפת אותנו לא הרגשנו בכך, אולם פה בבואנו ליצור חיים חדשים על בסיס חדש עלינו ליצור גם חגים חדשים. חגים שיהיו בעלי תוכן עשיר וערך קיים לפחות לזמן חיותנו.

השארת הרוח, התרוממות הנפש נחוצה גם לנו ואין דרך אחרת מאשר החייאת החגים. וזה ישמש יסוד ובסיס גם לדור הבא אחרינו ואשר ילמד מאתנו.

כעת ממשמש ובא חג הפסח. פה חג האביב בכל משמעותו של הדבר. אי-אפשר לעבור עליו בלא כלום ובעיקר שהרי אנו חוגגים אותו. ואנו עומדים לפני השאלה איך לגשת לעריכתו וסידורו של החג מבלי לעשותו בנלי, ומבלי לשקוע בכל אותם הטכסים הדתיים. יש ברצוננו לערוך איזה חגיגה, נשף משהו בעל תוכנית מסיימת אולי, מצומצמת אולי בתור התחלה. אולי גם התחלה מלאכותית אך בעלת תוכן אם גם לא קדושה.

לנו לעצמנו אין איניציטיבה (=יזומה) עצמית במובן זה ועל כן אני פונה אליך ואבקשך מאוד מאוד להמציא לי תוכנית של חגיגה כזו, סדר ידוע, משהו שנוכל להתחיל בו ואשר ישמש יסוד ובסיס לשנים הבאות.

הזמן אמנם קצר מאוד והשעה דוחקת אך אני מקווה שאם תתקבל תשובתך בזמן נוכל עוד לפעול משהו.

בציפייה לתשובתך המהירה אני חותם.

בכבוד רב

דוד אומנסקי

גניגר

תשובתו של ביאליק לדוד אומנסקי, בתוך: אגרות ח.נ. ביאליק (דביר, 1938)

לכבוד מר דוד אומנסקי, גניגר.

א.ג.

את החגים אין בודים מן הלב. כבר ניסה ירבעם לעשות כזאת ולא הצליח.

אפשר ל"נסח" ול"סגן" קצת את החגים, אבל לא לברוא יש מאין. החג הוא ענין של יצירה קבוצית, שמשותפים בה כוחות ויסודות מרובים ושונים: הדת, המסורת, ההיסטוריה, האומנות, הטבע וכ"ו וכ"ו, וכשם שאין כותבים שירים טובים על פי הזמנה והדרכה או ע"י שליח, כך אי אפשר להזמין חג או טכס של חג. החגיגות הנאמנה יוצאת מן הלב ובאה לעולם ברוח הקודש, ואם זו אין לה – מה תועלנה לך עצות מרחוק. עצתי האחת היא:

חוגו את חגי אבותכם והוסיפו עליהם קצת משלכם לפי כחכם ולפי טעמכם ולפי מסיבתכם. העיקר שתעשו את הכל באמונה ומתוך הרגשה חיה וצורך נפשי, ואל תתחכמו הרבה. אבותינו לא נמאסו עליהם שבתותיהם ומועדיהם, אף על פי שחזרו עליהם כל ימי חייהם כמה וכמה פעמים בנוסח אחד. הם מצאו בהם כל פעם טעם חדש ואתערותא חדשה. ויודע אתה מפני מה? מפני שהיתה בהם לחלוחית וברכת החג שכנה בנפשם. אלה שאינם מוצאים טעם בחגים ובמועדים, סימן שנפשם ריקה ותוכם חול, ולאלה אין תקנה.

בכבוד רב ובברכת החג הקרוב,

ביאליק

